

Karel Kuča (ed.): Historické kulturní krajiny České republiky

Skoro se nechce věřit, že uplynulo už pět let od vydání přelomové publikace o krajinných památkových zónách ČR (K. Kuča, ed., 2015, viz recenze v Živě 2016, 4: C). Zatímco tato kniha popsala 25 vyhlášených krajinných památkových zón (KPZ), navazující svazek přibližuje další širší výběr historických lokalit, které zatím nepoživají krajinnou památkovou ochranu. Zachovává rovněž formální úpravu i vysokou kvalitu doprovodných fotografií, a zahrnuje 34 typů historických krajín, které dokumentuje na 120 příkladech. Nejde tedy o kompletní přehled historických krajín, ale spíše o vybrané příklady a ukázky jejich prostorových struktur a věcné náplně. To už je pěkný a užitečný průřez Českou republikou, uvědomíme-li si, že jen komponovaných krajín bylo identifikováno kolem 200 (ústní sdělení Lenky Trpákové, 2014).

První kniha věnovaná krajinným památkovým zónám mě opravdu nadchla, protože systematicky a poměrně vyčerpávajícím způsobem postihla fenomén, o němž se už delší dobu hovořilo, a poskytla tak vodítko k jeho zachování a ochraně. Následující svazek má obdobný potenciál, který však na rozdíl od předchozího není bezesbytku naplněn. Dříve, než se zaměříme na některé detaily, však musím konstatovat, že vzhledem ke značnému rozsahu jak vybraných krajín, tak územnímu záběru je třeba editorovi a spoluautorům poblahopřát k opravdu zajímavé a pečlivě zpracované knize encyklopedického rozsahu.

Asi největší přínos autorského kolektivu spočívá v typologii historických krajín. Vytvořili novou a zcela účelově pojatou typologii, kterou v úvodním 30stránkovém bloku přibližují ve vztahu k jiným krajinným typologiím. Většinu těchto krajín můžeme považovat za další kandidáty na vyhlášení KPZ. Aspoň komponované

krajiny si uvedeme podrobněji, rozlišují se geometrické, idealizované, kombinované, krajiny lázní a poutních míst, tedy 5 typů s 20 příklady. Tyto krajinné typy jsou jednoznačně vázány na účel a prostorovou „kostru“ doprovodných staveb (stavby často doplňují okolní krajinu, ne naopak). Právě ona prostorová dispozice je dokumentovaná jednak historickými mapami, dále leteckými snímky a mapami s projekcí stínovaného reliéfu. Textová část zahrnuje historii areálů a vlastnické vztahy. Nejpočetněji zastoupená je druhá kategorie organicky vyvinutých krajín. Jsou to přitom běžné zemědělské či jinak využívané krajiny reflektující kromě historie zejména hospodaření (nižší členění odráží i převažující využití půdy), ale i další hospodářské a jiné aktivity (např. těžbu surovin, vodní nádrže, sídla, obrannou linii). Konečně třetí typ zahrnuje asociativní krajiny, tedy ty, které mají vazbu na kulturní či národní dědictví, pověsti, bojiště, dějiště slavných románů, ale i tragická místa.

Jelikož z vlastní zkušenosti znám zhruba třetinu popsaných oblastí, pokusím se na vybraných příkladech poukázat na určitou systémovou absenci přírodovědného pohledu, neboť příroda formuje podstatu i dotváří kulturní náplň krajiny (vtipně to vyjádřili estetici sloganem Krajina jako maska přírody). Autoři sice poctivě uvádějí velkoplošnou územní ochranu, nicméně podstatu chráněného fenoménu, tedy předmět ochrany, často pomíjejí. Přitom by mnohdy stačilo doplnit stručnou kontextovou informaci, např. že pískovcová skalní města představují unikátní a v celoevropském kontextu ojedinělé geomorfologické tvary. Že je to možné, dokládá třeba jižní Křivoklátsko uvedené jako příklad krajiny obor a lesů, která ale navazuje na historické lovecké hony severně od Berounky. U vysídlených obcí

podél bývalé železné opony postrádám zmínku o dožívajících pozůstatcích dřívější kulturní krajiny, na mysl mám okrasné rostliny, ovocné dřeviny a keřové porosty na bývalých mezích, které dotvářejí systém plužin. Bunkry na Luční a Studniční hoře v Krkonoších zase narušily lokality s nejlépe vyvinutými polygonálními půdami v ČR. Produktem tradičního budního hospodaření, propojujícího louky v podhůří Krkonoše s pasenými subalpínskými holemi, byly známé a vyhledávané horské květnaté louky, tolik populární mezi návštěvníky i lékárníky pro výskyt a možnost sběru léčivých rostlin. Dobová móda objevování hor včetně jejich „zahrádek“ se pak stala základem rozvoje cestovního ruchu.

Autoři věnují značnou pozornost historii vývoje krajiny, k čemu jsou však platné letopočty založení jednotlivých rybníků na Třeboňsku, když samotný text nepostihl ani genialitu Štěpánka Netolického při vytyčování základu Zlaté stoky, tehdy Struhy, v délce několika desítek kilometrů při průměrném spádu 30 cm/km (prakticky polovinu výškového rozdílu ubraly totiž mlýnské stupně), ale ani následnou genialitu velikáše Jakuba Krčina, který rybníky rozšířil a navýšil jejich hráze, čímž zvedl i celou Zlatou stoku. Teprve v terénu, když vidíme, jak ta samá stoka rybník napouští a zčásti i odvodňuje (díky mlýnům, např. Opatovickému nebo Zábřatskému), když pochopíme, jak je zajištěná čistá voda do sádek, nebo když si uvědomíme, jak voda postupně protéká jednotlivými rybníky, a tím i celou soustavou s využitím přepustí, akvaduktů a přemostění jednotlivých stok, porozumíme důmyslnému hospodaření našich předků a doceníme celé dílo v jeho krajinném kontextu. Ochranu zápisem do seznamu světového dědictví UNESCO si tato soustava bezpochyby plně zaslouží. Zmíněna je protipovodňová

1 Krčínova Zlatá stoka přemostňuje Spolskou stoku odvodňující rybník Svět před jejím vyústěním do Prostřední stoky, která pak teče přes Mokré louky do Rožmberka. Stavídlo umožňuje v případě potřeby odpustit část vody ze Zlaté stoky do Mokřích luk. Foto T. Kučera

ochrana velkými rybníky, povodně v letech 1890 a 2002 ale ukázaly i jejich slabiny a 100 let starý záměr Josefa Šusty rozdělit Rožmberk (oddělit menší průtočnou část Lužnice) bude opět aktuální po další opravdu velké povodni.

Třeboňsko v širším pojetí je zastoupené také krajinami se specifickou strukturou osídlení, pěkně může kontrastovat jižní Vitorazsko a severní Soběslavsko-Veselsko. Na první pohled mají tyto krajiny velmi obdobné přírodní podmínky reprezentované výskytem borů na písčích a mozaikou blatkových vrchovišť v rašelinových depresích, výrazně se však liší úrodností půd. Pokud srovnáme odlišný rozvoj sídel a úroveň architektury, nutně dojdeme k závěru, že na soběslavském selenském baroku má zásadní podíl především vnitrozemská poloha a historická těžba rašeliny na Borkovických blatech, zatímco příčinou zaostalosti Vitorazska je hraniční poloha, resp. rozptýlené osídlení smíšeného obyvatelstva (leccos napovídají i názvy obcí: Trpnouze, Hrdlořezy, Hraniče, Spáleníště, ale také Malý a Velký Londýn, Bosna, Paříž, New York apod., naznačující vystěhovaleckou vlnu). Až těžba přinesla z pohledu autorů kýžený pokrok.

„Stále se zde nic nedělo, protože se zde rozkládalo obrovské rašeliniště Červené blato a hluboké lesy“, a teprve jeho vysoušení „umožnilo vrchnosti rozdělit pozemky novým osadníkům“.

Problematický tak bude ze své podstaty i přírodovědcův pohled na industriální památky a krajiny. Trochu rozumím touze památkářů zachovat (tedy konzervovat) budoucím generacím skanzen surového realismu (socialistického, nezaměřovat se surrealismem), ale z kapitoly o nesplavném „splavném Labi“ si opravdu nejsem jist, kde je hranice mezi péčí o památku, jejím dotvořením a obnovou. Mimo chodem, kvůli jezu a elektrárně pod Střekovem vymizely na Labi přirozené migrující ryby, z nejzávažnějších jeseter, platýs, placcka, losos nebo úhoř. Zase se tak dostávám k přírodovědnému „fundamentalismu“. Zatímco zeď se dá se znalostí historických technik či praktik postavit víceméně z původních materiálů znovu, složitý fungující ekosystém zanikne. Jednou provždy, bez náhrady. Přírodovědcům bývá často vytýkáno příliš jednostranný pohled např. na zachování přestárých stromů a alejí, na pestrost lučních porostů a četnost jejich seče, na obnovu lesních porostů, na nechut

k okrasným a invazním druhům atd. Autoři v některých kapitolách recenzované knihy bohužel doložili totéž, jen z odvrácené strany. Krajinu máme pouze jednu a její přírodní, historické a kulturní dědictví sdílíme společně.

Přesto bych rád skončil recenzii pozitivně a vůči knize vstřícně. Katalog historických krajin je nepochybně dílem vysoké informační kvality, originality a poctivého přístupu autorského kolektivu. Je také nesmírně cenný z hlediska ochrany krajinného rázu, zejména jeho historické a kulturní charakteristiky (přírodní pomějí, neboť jak plyne z výše uvedeného, nebyla pro autory prioritní). Dokonce bych napsal, že jde v tomto ohledu o zcela průlomovou publikaci, která může ukázat návod a kontext, v němž lze institut ochrany krajinného rázu, resp. jeho historických a kulturních atributů, používat v praxi.

Výzkumný ústav Silva Taroucy pro krajinu a okrasné zahradnictví, v. v. i., Průhonice 2020, 607 str. Neprodejná, bližší informace na www.vukoz.cz.

Jan Ptáček

Červený seznam stromů Madagaskaru

Madagaskar je domovem 11 262 známých druhů cévnatých rostlin, z nichž 3 118 jsou stromy, což činí z Madagaskaru 12. nejbohatší stát, co se týče rozmanitosti (diverzity) těchto dřevin. Organizace sdružující botanické zahrady po celém světě – Botanic Garden Conservation Institution (BGCI) vydala společně s dalšími subjekty Červený seznam stromů Madagaskaru (The Red List of Trees of Madagascar) a na konci března 2021 uspořádala on-line seminář věnovaný této problematice.

Pokud ještě zůstaneme u čísel a zaměříme se na endemity neboli organismy, které osídlují pouze určité omezené území, pak v rámci madagaskarských druhů cévnatých rostlin tato hodnota dosahuje 82 %. V rámci stromů je číslo mnohem vyšší a uvádí se až 93 % (2 904 druhů). Madagaskar mimo jiné hostí tři endemické čeledi, v nichž jsou zastoupeny dřeviny. Jde o *Sphaerosepalaceae*, *Sarcolaenaceae* a *Asteropeiaceae*. Pokud se budeme věnovat jen stromům, tak bohužel 63 % z nich (1 828 druhů) je zařazeno v kategoriích zranitelný (VU – vulnerable), ohrožený (EN – endangered) a kriticky ohrožený (CR – critically endangered) taxon. Primární hrozbou pro madagaskarské druhy stromů je těžba dřeva, rozšiřování zemědělské půdy, zvýšená frekvence požárů a výroba dřevěného uhlí. V průběhu 70 let zmizelo z ostrova 44 % lesních ploch a přes 600 druhů stromů se využívá jako zdroj stavebního dřeva. A nebude překvapením, že polovinu endemických rostlin člověk využívá pro nejrůznější účely.

Příkladem může být rod *Dalbergia* (*Dalbergia*) z čeledi bobovitých (*Fabaceae*), který poskytuje cenné dekorativní dřevo známé jako palisandr, vynikající svou tvrdostí, trvanlivostí i akustickými vlastnostmi. Až 36 % všech druhů *Dalbergií* roste na Madagaskaru. *Aloe suzannae* (žlutokapovitě – *Xanthorrhoeaceae*) je endemitem jihozápadní části ostrova a její populace zahrnuje méně než tisíc jedinců, a to z důvodu nadměrného sběru do sukulentních sbírek soukromých pěstitelů.

Přibližně 16 % druhů (285) ohrožených stromů Madagaskaru je uchováváno v kolekcích *ex situ* (mimo místo jejich přirozeného výskytu) – např. v semenných bankách, botanických zahradách nebo arboretech. A procento ohrožených stromů, které není takto chráněno, si jistě spočítáte sami. Mezi celosvětově nejčastěji pěstované madagaskarské endemity v botanických zahradách patří pachypodium madagaskarské (*Pachypodium lamerei*) z čeledi toješvovitých (*Apocynaceae*), bobovitá delonix královská (*Delonix regia*; dostala se na titulní stranu Červeného seznamu), *Alluaudia procera* (didierovité – *Didiereaceae*) a ravenala madagaskarská (*Ravenala madagascariensis*, strelíciovitě – *Strelitziaceae*). Tyto čtyři rostliny patří mezi málo dotčené druhy (LC – least concern).

Botanické zahrady v České republice se podílejí na uchovávaní cenných sbírek madagaskarských rostlin. Minulý rok v červenci jsme měli v Botanické zahradě Teplice skupinu nadšených studentů pod vedením Jense Webera z německého uskupení

Grüne Liga, které se kromě environmentálních aktivit v Krušnohoří podílí na projektech spojených s obnovou lesů na Madagaskaru a vzděláváním místních obyvatel v ochraně přírody. Studenti v rámci projektového týdne navštívili BZ Teplice a zúčastnili se prohlídky zaměřené na madagaskarskou flóru. Poté řešili nejrůznější úkoly a přiřazovali fotografie rostlin, které spatřili v našich sklenicích, na mapu ostrova. Naplnilo se tak poslání botanických zahrad – uchovávaní cenných sbírek rostlin a vzdělávání veřejnosti v botanice a ochraně přírody.

Více informací a odkaz na Červený seznam lze nalézt na stránkách BGCI <https://www.bgci.org/resources/bgci-tools-and-resources/the-red-list-of-trees-of-madagascar/>.